

Застосування норм права, на думку С. С. Алексєєва, не зводиться до формально-логічного співставлення двох нормативно-правових актів, а являє собою складну мислительну діяльність щодо виявлення й оцінки доказів, встановлення і аналізу фактичних обставин, їх класифікації, інтерпретації правових норм, формування майбутнього рішення. Усе це – робота правосвідомості, що становить інтелектуально-вольову основу і продукт правозастосування. Як інтелектуально-вольова основа правосвідомість виражає внутрішню сторону, соціально-психологічний процес правозастосування, а як продукт правозастосування – усвідомлену переконаність у законності прийнятого рішення.

В ході застосування здійснюються такі операції мислення, як аналіз, синтез, порівняння, абстрагування і т. п. Тут і відбувається “перехід” від знань до волі і до прийняття державно-владних рішень. Виділення у психологічному процесі застосування права пізнавальної і вольової діяльності дозволяє рельєфніше підкреслити роль правосвідомості як основи і результату правозастосування. Образно кажучи, розум є основою волі, а воля – стимулятором формування і прояву розуму.

Правосвідомість як правова ідеологія здійснює безпосередній вплив на ставлення правозастосувача:

до своєї діяльності (усвідомлення службового обов'язку вчасно і ефективно застосовувати право);

до фактичних обставин справи (усвідомлення необхідності їх всестороннього і повного дослідження, встановлення об'єктивної істини);

до застосовуваних норм права (знання змісту цих норм і усвідомлення необхідності неухильного дотримання процесуальних вимог);

до рішення (глибока впевненість у законності і правильності рішення, усвідомлення відповідальності за нього).

Наведене ще раз переконливо підтверджує тезу про те, що правосвідомість пронизує усі стадії й елементи правозастосувальної діяльності.

Зазначимо, що у структуру психологічного процесу правозастосувальної діяльності входять сприйняття, спостереження, пізнання, мислення, які призводять до формування внутрішнього переконання і волевиявлення правозастосувача. Внутрішнє переконання, у порівнянні зі знанням права і правових явищ, являє собою вищий ступінь правосвідомості, на якому відбувається перетворення знань у переконання, а останнього – у свідомо-вольову установку на прийняття необхідного рішення. Остання, у свою чергу, поєднується з вольовим процесом цілеспрямованої правозастосувальної діяльності з формулювання та прийняття рішення. При цьому видається недоцільним обмежувати предмет внутрішнього переконання правозастосувача лише сферою оцінки доказів.

Вільну, вироблену на основі внутрішнього переконання оцінку доказів інколи не зовсім вдало трактують як не зв'язану жодними правовими критеріями чи приписами закону. Водночас, гадаємо, немає потреби трактувати свободу правозастосувача оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням інакше, як вказано у законі, а саме: за умов виключення будь-якого стороннього впливу на суддів. У правозастосувача немає і не може бути свободи від закону при здійсненні правозастосувальної діяльності, в тому числі при оцінці доказів. Даний підхід повністю відповідає конституційному принципу незалежності суддів та підпорядкування їх лише закону.

В інтелектуально-вольовий процес правозастосувальної діяльності входять і правові почуття та емоції, без яких, як відомо, жоден мислительний процес не можливий. Вони можуть здійснити як позитивний, так і негативний вплив на зміст судового рішення. Почуття обов'язку, справедливості, відповідальності і т. п. схиляють до встановлення об'єктивної істини та прийняття законного акта, тоді як почуття користі, ненависті, заздрощів, особистої зацікавленості і т. п. можуть становити перешкоди для прийняття об'єктивного рішення. І, вочевидь, не може бути прийнятним внутрішнє переконання тих правозастосувачів, котрі брак об'єктивних знань намагаються компенсувати своїми гіпотезами, а висновки формулювати не на основі достовірно встановленого знання, а на припущеннях.

Для запобігання негативному впливу вказаних елементів й інших факторів на особу правозастосувача потрібна його професійна підготовка, високий рівень правової культури та, безумовно, усвідомлення професійного обов'язку.

Насамкінець зазначимо, що аналіз інтелектуально-вольового процесу застосування права дозволяє не тільки розкрити його внутрішню сутність, але й озброїти юриста-практика знанням даного процесу, побачити, так би мовити, “больові точки”, де існує загроза відхилення від передбаченого законом процесу встановлення об'єктивної істини і прийняття правильного рішення; дає можливість зорієнтуватися в інтелектуально-вольовій стороні процесу застосування права і використати при розгляді кожної конкретної справи усі наявні інтелектуально-вольові ресурси для забезпечення законності і обґрунтованості правозастосувальної діяльності. Знаючи зміст психологічного процесу застосування права, юрист повинен виробити в собі високий рівень професійної культури і обов'язку, що дозволяє підпорядкуватися законам та законності, суворо дотриманню правових настанов, що регламентують процес застосування права. В цьому процесі немає дрібниць. Важливо скрупульозно дотримуватись правових приписів і уважно працювати з доказами, з документами, а особливо із людьми незалежно від особистих схильностей, симпатій і антипатій.

С. Капітанська,

*ад'юнкт Національної академії
внутрішніх справ України, м. Київ*

РОЛЬ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ ТА ВИКОНАННЯ ЮРИДИЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Правомірна поведінка є засобом реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Здійснення у правовій державі принципу верховенства права, наявність дієвих, надійних гарантій реалізації громадянами їх прав і законних інтересів сприяє впевненості громадян в правильності та обґрунтованості їх дій, створює атмосферу стабільності та спокою в суспільстві. Усвідомлення цієї обставини позитивним чином відбивається на мотивації правомірної поведінки, на встановленні цілей і виборі засобів для їх досягнення. Отже, вимальовується така схема: право гарантує – громадяни реалізують права і виконують обов'язки – створюється атмосфера стабільності – виникає бажання діяти правомірно і надалі.

Для того, щоб показати, яку роль правомірна поведінка відіграє в процесі реалізації громадянами своїх прав і виконання обов'язків, доцільно буде стисло зупинитися на понятті правомірної поведінки, її ознаках та складових частинах.

Найбільш поширеною є думка, що правомірна поведінка – це суспільно необхідна, бажана і допустима з точки зору інтересів громадянського суспільства поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів, яка виявляється у здійсненні норм права, гарантується і охороняється державою [7].

Суспільно корисною є реалізація суб'єктивних прав: право брати участь в управлінні державними справами, право на працю, на відпочинок, на охорону здоров'я, освіту, соціальне забезпечення, виховання дітей. Суспільна необхідність проявляється і у встановленні (і відповідно виконанні) обов'язків. Такою є, наприклад, необхідність захисту Батьківщини, охорони власності, дотримання законів та ін.

З іншого боку, правомірна поведінка може і не мати ознак суспільної корисності. Вона допускається законом з метою гарантувати кожному громадянину його особисті інтереси в усіх сферах життя. Так, ст. 35 Конституції України гарантує право на свободу совісті, право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, а також безперешкодно відправляти релігійні культи і ритуальні обряди і така поведінка є соціально допустимою [3].

Визнання поведінки юридично правомірною шляхом її чіткої регламентації у правових нормах дає законні підстави для охорони і захисту прав і законних інтересів громадян. "Громадяни зацікавлені в уточненні, деталізації ряду правових принципів, внесених в них більшої визначеності та стабільності, оскільки це означає посилення захисту їх прав і законних інтересів" [4].

У основі ж визнання правомірності поведінки громадянина, прямо не регламентованої правом, лежить формула: "Дозволено все, що не заборонено", однак вона діє з певними обмеженнями. Ці обмеження трьох типів:

- а) загальна вказівка на принципи суспільства, яким поведінка не повинна суперечити;
- б) конкретний облік цільового призначення тих чи інших видів поведінки (в залежності від галузі права);
- в) вказівка на допустимі засоби здійснення своїх прав і законних інтересів [2].

Конституція проголошує особисту недоторканість, недоторканість житла, особистого життя, повагу та охорону прав і свобод громадян. Цивільне, кримінальне, адміністративне право оберігають особистість від протиправних посягань на її честь та гідність, життя і здоров'я, на особисту свободу. Отже, права і свободи громадян гарантовані державою, окрім Конституції, й іншими нормативними актами. Із вказаною метою діють і правоохоронні органи (суд, прокуратура, міліція ...) та різні суспільні організації.

Суб'єктивна сторона правомірної поведінки характеризується позитивними потребами, мотивами, ціннісними орієнтаціями, правовими установками особистості і тому свідомо-вольова діяльність займає в ній (поведінці) особливе місце. І це не випадково, бо досягнення правовими засобами тих цілей, які ставлять перед собою фізичні особи, можливе лише при свідомому виборі варіанту поведінки, оцінці наявних можливостей, розумінні необхідних процедур. Але є і виключення, коли поведінка здійснюється безсвідомо, в силу звички. Наприклад, реалізація права на працю, на свободу творчості, на відпочинок.

Правомірна поведінка у вигляді здійснення прав та виконання обов'язків тягне або може потягнути позитивні юридичні наслідки – це є особливості її об'єктивної сторони.

В більшості випадків правомірна поведінка здійснюється через правовідносини. В кожних правовідносинах є суб'єкти, їх права і обов'язки. Зміст прав і обов'язків суб'єктів визначає їх майбутню поведінку, адже вони зацікавлені в реалізації правовідносин і в зв'язку з цим сприяють досягненню певних цілей. Так формується попередньо забезпечений та спрямований державою характер можливої і необхідної поведінки. Правовідносини опосередковують взаємодію людей (в трудовому, цивільному, аграрному праві), а також просте співіснування відносно відокремлених суб'єктів, кожний з яких дотримується прав та законних інтересів іншого (недоторканість особистості, право власності...).

Один з різновидів правомірної поведінки, який прямо стосується обраної нами теми – це здійснення своїх прав і виконання обов'язків, так звана "матеріальна" поведінка. Це дії, спрямовані на безпосереднє досягнення соціально-економічних, інтелектуальних чи інших результатів фактичного характеру: здійснення своїх політичних, трудових, житлових, майнових прав і обов'язків, реалізація відносин в сфері медичного обслуговування, соціального забезпечення, освіти, користування досягненнями культури і т. д. Іншими словами, "матеріальна" правомірна поведінка має об'єктивний соціальний зміст і суб'єктивно спрямована до тих самих цілей; разом з тим, оскільки ми говоримо про правомірну поведінку, вона має юридичну форму, зазвичай пов'язану з реалізацією відповідних норм и правових відносин.

У значній частині "матеріальних" вчинків суб'єкти-громадяни не надають суттєвого значення їх юридичній формі; вона, власне, і не несе для них якого-небудь корисного чи необхідного навантаження – зрозуміло, до тих пір і поки відповідні дії безперешкодно здійснюються, будучи включеними в систему діяльності інших осіб і організацій, поєднуючись з соціальними ролями та очікуваннями по відношенню до інших суб'єктів, а також з гарантіями з боку держави. Це надає поведінці видимість неправової, такої, що не має юридичного значення. Роботу в установі, навчання в вузі, нарешті, повсякденне звернення у різноманітні підприємства побуту громадяни не відносять до правової сфери, не надають своїм діям правового значення; такими вони вважають лише "інструментальні" (процесуальні) дії: одержання паспорту, укладення шлюбу ...

З точки зору юриста недостатньо чітко усвідомлення громадянином, що його фактична ("матеріальна") поведінка носить разом з тим правовий (правомірний) характер, навряд чи можна оцінити позитивно. По-перше, необхідно в принципі прагнути до загального підвищення рівня правових знань, правової свідомості, культури населення, а відповідно, і до більш повних, всебічних оцінок кожним громадянином юридичного значення своїх вчинків. По-друге, правильне розуміння цього значення дасть можливість своєчасно вжити всіх необхідних юридичних заходів для забезпечення і захисту своїх прав, для реалізації правомірної поведінки з найбільшою ефективністю.

Література

- 1.Блехман Б.Я. *К вопросу о составе правомерного поведения // Актуальные вопросы государства и права на современном этапе. - Томск, 1984.*
- 2.*Гражданско-правовая охрана интересов личности. - М.: Юридическая литература, 1969.*
- 3.*Конституція України 1996 р.*
- 4.*Кудрявцев В.Н. Правовое поведение; норма и патология / Институт государства и права АН СССР. – М.: Наука, 1982.*
- 5.*Рыбушкин Н.Н. Правомерное поведение как компонент реализации права // Вопросы осуществления прав и обязанностей в развитом социалистическом обществе. - Казань, 1983.*
- 6.*Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1997.*
- 7.*Теорія держави та права: Навчальний посібник / О.Ю.Олійник, С.Д.Гусарев, О.Л. Слюсаренко. – К.: Юрінком Інтер, 2001.*
- 8.*Хропанюк В.Н. Теория государства и права / Под ред. Стрекозова В.П., 1996.*